

การวิจัย ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กับงานพัฒนา

เสาวภา พวลวิพงษ์ *

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางประชาธิปไตยที่กลุ่มผู้วิจัยและผู้เกี่ยวข้องนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัยและการลงมือกระทำด้วยตนเอง มาปรับปรุงแก้ไขและเปลี่ยนสังคมของตน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นรูปแบบการวิจัยซึ่งประชาชนที่เคยถูกวิจัยกลับบทบาทมาเป็นผู้ร่วมวิจัย โดยมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการวิจัย นับตั้งแต่การตัดสินใจว่าควรมีการศึกษาวิจัยในชุมชนนั้นๆ หรือไม่ การรวบรวมข้อมูลเพื่อกำหนดปัญหาการวิจัย การเลือกประเด็นปัญหา การสร้างเครื่องมือการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล จนกระทั่งการนำความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การปฏิบัติ (พันธุทิพย์ รามสูต, 2540)

กลยุทธ์การวิจัยที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมนี้ถูกนำมาใช้มากขึ้นทั้งในประเทศพัฒนาและกำลังพัฒนา (Andrea Cornwall and Rachel Jewkes, 1995) ในการวิจัยด้านต่างๆ โดยเฉพาะในการวิจัยทางด้านสุขภาพ เนื่องจากเน้นหลักการเสริมสร้างศักยภาพและการมีส่วนร่วมของชุมชน จึงได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมความยุติธรรมและความเท่าเทียมกันทางด้านสุขภาพ (Moony, 2000) ด้วยเหตุนี้ หน่วยงานต่างๆ ตั้งแต่เล็กที่สุด คือองค์กรพัฒนาเอกชน จนถึงองค์กร

รัฐธรรมนูญไทยฉบับ พ.ศ. 2540 ได้กำหนดให้มีการกระจายอำนาจการปกครองลงสู่ท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการกระจายอำนาจทางด้านการศึกษา การสาธารณสุข การจัดการสิ่งแวดล้อม ฯลฯ การกระจายอำนาจดังกล่าวจะสัมฤทธิ์วัตถุประสงค์มากขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งขององค์กรส่วนท้องถิ่น และชุมชน ความเข้มแข็งจะเกิดขึ้นได้จำเป็นต้องมีการเสริมพลังและศักยภาพของชุมชน (empowerment) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research-PAR) เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งในสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน การวิจัยรูปแบบเดิม (conventional research) ที่ดำเนินการโดยนักวิจัยจากภายนอกฝ่ายเดียว เข้าไปศึกษาชุมชน เก็บข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นคู่มือปัญหาท้องถิ่น และหรือเรื่องราวที่เป็นนิทานต่างๆ ของชุมชน แล้วก็หายลับกลับไปเขียนรายงานการวิจัยส่งแหล่งทุน โดยที่ชุมชนไม่ได้รับผลกระทบใดๆ ตอบแทน งานวิจัยประเภทนี้เริ่มถูกตั้งคำถามและถูกปฏิเสธจากชุมชนมากขึ้น แนวโน้มของการวิจัยที่จะเข้ามาแทนที่ คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ระหว่างประเทศขนาดใหญ่ เช่น องค์การสหประชาชาติ จึงสนใจนำการวิจัยแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการงานทางด้านสุขภาพ และด้านการพัฒนา การวิจัยแบบมีส่วนร่วมแตกต่างจากการวิจัยแบบเดิมตรงที่เน้นไปที่กระบวนการสะท้อนกลับ (reflection) การปฏิบัติ การดำเนินการโดยชาวบ้านมากกว่าผู้วิจัยจากภายนอก องค์ความรู้และมุมมองของชาวบ้านไม่เพียงแต่ได้รับการยอมรับเท่านั้น แต่ได้ถูกนำไปใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการออกแบบและการวางแผนการวิจัยด้วย ระเบียบวิธีการวิจัยที่ใช้ในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการเดียวกับที่ใช้ในการวิจัยกระแสหลัก (conventional research) หรือการวิจัยแบบเดิม แต่เพิ่มการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยจุดสำคัญที่แตกต่างกันคือ อำนาจในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอนอยู่ที่ชาวบ้าน ในขณะที่การวิจัยแบบเดิมมุ่งเน้นการรวบรวมองค์ความรู้เพื่อความเข้าใจ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเน้นการนำองค์ความรู้ไปสู่การปฏิบัติ และเน้นวิธีการจากล่างสู่บน (bottom-up approach) เน้นความต้องการ และมุมมองของชาวบ้าน การเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวิจัยเป็นการเพิ่มศักยภาพ ประสิทธิภาพ ประหยัดเวลา และงบประมาณในการพัฒนาระยะยาว

* รองศาสตราจารย์ประจำสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล

Andrea Cornwall and Rachel Jewkes (1995) ได้อธิบายความแตกต่างกันระหว่างการวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับการวิจัยแบบเดิมไว้ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงความแตกต่างระหว่าง
การวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับการวิจัยแบบเดิม (conventional research) ในด้านกระบวนการ

	การวิจัยแบบมีส่วนร่วม	การวิจัยแบบเดิม
การวิจัยเพื่ออะไร	ปฏิบัติ	ความเข้าใจ และอาจนำไปสู่การปฏิบัติในโอกาสต่อไป
ทำวิจัยเพื่อใคร	ชาวบ้าน	สถาบัน ความสนใจส่วนบุคคลหรือนักวิชาการ
เป็นองค์ความรู้ของใคร	ชาวบ้าน	นักวิชาการ
การเลือกประเด็นการวิจัย	ความต้องการของชาวบ้าน	หน่วยงานที่ให้ทุนวิจัย, สถาบันวิจัย, ความสนใจของนักวิชาการ
การเลือกระเบียบวิธีการวิจัย	การสร้างความเข้มแข็ง การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกัน	คามหลักวิชาการของการวิจัย ความเป็นวัตถุวิสัย และความเป็นจริง
ใครเข้ามามีส่วนในขั้นตอน ของกระบวนการวิจัย		
-การระบุปัญหา	ชาวบ้าน	นักวิจัย
-การรวบรวมข้อมูล	ชาวบ้าน	นักวิจัย
-การตีความข้อมูล	ใช้กรอบและแนวคิด	ใช้กรอบและแนวคิดตามสาขาวิชา ของชาวบ้าน
-การวิเคราะห์	ชาวบ้าน	นักวิจัย
-การเสนอข้อค้นพบ	โดยชุมชน ชุมชนจึง สามารถเข้าถึง และใช้ประโยชน์	โดยนักวิจัยเสนอแก่สถาบันการศึกษาและหน่วยงาน ที่สนับสนุนทุนวิจัย
-การปฏิบัติต่อข้อค้นพบ	รวมอยู่ในกระบวนการ	แยกจากกัน และอาจไม่มีการนำไปสู่การปฏิบัติ
-ใครเป็นผู้นำไปสู่การปฏิบัติ	ชาวบ้าน ซึ่งอาจมีการ สนับสนุนจากภายนอก หรือไม่ก็ได้	หน่วยงานภายนอก
-ใครเป็นเจ้าของผลงาน	ชุมชนและนักวิจัยร่วมกัน	นักวิจัย
-การวิจัยนั้นและให้ ความสำคัญกับอะไร	กระบวนการ	ผลลัพธ์

ที่มา : Cornwall and Jewkes (1995: 1669)

หลักการในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น ผู้วิจัยจากภายนอกจำเป็นต้องระลึกถึงหลักการที่สำคัญต่อไปนี้

1. การให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนระบบการเกิดความรู้ แตกต่างไปจากนักวิชาการ และความรู้ดังกล่าวยังเป็นที่ยอมรับและยอมรับกันอย่างแพร่หลายในชุมชน

2. การพัฒนาความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน การยอมรับในศักยภาพของชาวบ้าน โดยการค้นหา สร้างเสริม ยกย่อง และพัฒนาศักยภาพ ขีดความสามารถของชาวบ้านให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ของตนเองได้

3. การให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านได้มีความรู้ที่เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม และสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต

4. สนใจในบริบทของชุมชนและสิ่งที่เป็นปัญหาของชุมชนจริงๆ ไม่ใช่ปัญหาของผู้วิจัย

5. การให้อิสระทางความคิด ชาวบ้านมีอิสระในการมองสถานการณ์และปัญหาของตนเอง สามารถวิเคราะห์ ตรวจสอบข้อเท็จจริงต่างๆ ได้อย่างอิสระ (พันธุทิพย์ งามสุด, 2540)

ขั้นตอนของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีขั้นตอนหลักๆ 4 ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาชุมชน ขั้นตอนนี้เกิดขึ้นหลังจากที่ผู้วิจัยได้คัดเลือกชุมชนที่ต้องการทำวิจัยได้แล้ว (เป็นชุมชนที่เหมาะสมกับประเด็น ปัญหาการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยจะเป็นผู้ที่ทราบดีที่สุด) ก่อนที่จะเข้าไปศึกษาชุมชน จึงต้องเข้าไปทำความรู้จักกับชุมชน (ผู้นำชุมชน ผู้นำองค์กร ผู้สูงอายุ กลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน) เพื่อหาความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้อง และสร้างความคุ้นเคย จากนั้นก็เป็นการศึกษาข้อมูลของชุมชนอย่างละเอียด ในทุกแง่มุมที่ครอบคลุมปัญหาสำคัญของการวิจัยร่วมกับชุมชน นักวิจัยท้องถิ่น เพื่อหาจุดแข็งและจุดอ่อนของชุมชนเพื่อนำไปสู่การสร้างเครื่องมือที่จะนำไปใช้กับชุมชนที่เหมาะสม และประเด็นสำคัญ คือ การใช้เป็นข้อมูลสำหรับเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการใส่กิจกรรมแทรกแซง (intervention)

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนารูปแบบกิจกรรมแทรกแซง หรือรูปแบบของเครื่องมือที่จะนำลง ไปปฏิบัติในชุมชนจะได้มาจากการศึกษาชุมชนอย่างละเอียด บวกกับสภาพปัญหาของชุมชน และจากการประยุกต์จากงานวิจัยที่ผู้อื่น ได้ดำเนินการในพื้นที่ที่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน โดยประมวลข้อมูลจากทั้ง 3 ส่วนอย่างละเอียดร่วมกับชุมชน นอกจากนั้น จำเป็นต้องกำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จของแต่ละกิจกรรม (เครื่องมือ) ไว้อย่างชัดเจน

ขั้นตอนที่ 3 การนำรูปแบบไปทดลองปฏิบัติ ในขั้นตอนของการปฏิบัติ สามารถยืดหยุ่นและปรับแก้ได้ตลอดเวลา ตามปัจจัยแวดล้อมทั้งภายนอกและภายใน ซึ่งบ่อยครั้งที่ทีมวิจัยไม่สามารถควบคุมได้

ขั้นตอนที่ 4 การบันทึกบทเรียนและการประเมินผล (Judi Audel et al., 2004 และ พันธุ์ทิพย์ รามสูต, 2540) การบันทึกขั้นตอนการดำเนินงานและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไว้ตลอดเวลาเป็นเรื่องที่มีความจำเป็น ทั้งนี้ เพื่อนำไปเป็นบทเรียนให้กับการทำงานครั้งต่อไป ส่วนการประเมินผลจำเป็นต้องกำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จที่ชัดเจน โดยมุ่งเน้นกระบวนการมากกว่าผลลัพธ์

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นงานที่ไม่ได้ดำเนินไปอย่างสะดวกสบายเหมือนที่กล่าวไว้ในทางทฤษฎี เพราะงานวิจัยส่วนใหญ่จะดำเนินการในพื้นที่ที่มีความซับซ้อนทางสังคมและการเมือง การทำงานกับชาวบ้านไม่ใช่เรื่องง่าย การที่ชาวบ้านจะมาร่วมโครงการนั้น เขาจะต้องคิดก่อนว่าจะคุ้มค่ากับเวลาและพลังงานที่เสียไปหรือไม่ นักวิจัยบางคนอาจพบว่าชาวบ้านไม่สนใจที่จะเข้าร่วมโครงการ เพราะเป็นการวิจัยที่ต้องใช้เวลานาน และหลายครั้งชาวบ้านที่นักวิจัยต้องการให้เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยก็ไม่ว่างเนื่องจากต้องทำมาหากิน เป็นต้น

ถึงแม้การวิจัยแบบมีส่วนร่วมจะทำให้เกิดความยั่งยืน แต่การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยของชาวบ้านมักไม่ค่อยต่อเนื่องและไม่สามารถทำนายได้ความสนใจ

มีขึ้นมีลงอยู่ตลอดเวลาองค์ประกอบของนักวิจัยท้องถิ่นเองก็จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยโดยมีความคาดหวังในผลลัพธ์บางประการ แต่เมื่อพบว่าไม่ใช่ ความกระตือรือร้นจะค่อยๆ หายไป ตัวอย่างเช่น ประชาชนถูกกระตุ้นให้สนใจในเรื่องของการส่งเสริมสุขภาพมากกว่าการรักษาพยาบาล แต่เมื่อไม่มีการให้บริการการรักษาพยาบาล ความกระตือรือร้น ความร่วมมือก็ค่อยๆ ลดลง การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นการทำงานกับชุมชนซึ่งคนทั่วไปมักมีความเชื่อกันว่า ชุมชนมีลักษณะเฉพาะ มีขนาดเล็ก มีอาณาเขตชัดเจน มีความคล้ายคลึงกัน (homogenous) และมีความเป็นหนึ่งเดียว มีการแบ่งปันความต้องการ ค่านิยม อารมณ์ และอุดมการณ์ร่วมกัน แต่สำหรับผู้ที่ยืนเคียงกับชุมชน เช่น นักพัฒนาชุมชนในลักษณะดังกล่าวไม่มี มีแต่ชุมชนที่มีความหลากหลายของกลุ่มคนซึ่งมีความสัมพันธ์กันหลายระดับ มีความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน มีเพศสภาพ อายุ ศาสนา ชาติพันธุ์ และการมีอำนาจที่แตกต่างกัน งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนักแต่ก็ไม่ยากเกินไปสำหรับนักวิจัย รวมทั้งนักพัฒนาที่มีความมุ่งมั่นที่จะเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งของชุมชนอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

พันธุ์ทิพย์ รามสูต. 2540. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.

Audel, Judi, Ibrahima Toure and Mamadou Diagne. In press. "Senegalese grandmothers promote improved maternal and child nutrition practices: the guardians of tradition are not averse to change." *Social Science & Medicine*. Contented proof-note to users.

Cornwall, Andrea and Rachel Jewkes. 1995. "What is participatory research?" *Social Science & Medicine*. 41(2): 1667-1676.

Moony, G. 2000. "The values of public health: hopefully not a final word..." *Australian and New Zealand Journal of Public Health*. 24: 116.